

Metka Starešinič

Osnovna šola Vavta vas

metkastar17@gmail.com

COBISS: 1.04

Migracije Hrvatov v Čile

Migrations of Croatians to Chile

Povzetek

V prispevku obravnavam migracije Hrvatov v Čile. Prvi del obsega kulturnozgodovinski oris migracij Hrvatov v Čile, pri čemer je govor predvsem o emigracijskih območjih, vzrokih izseljevanja iz domovine, številu izseljencev in izseljenski politiki.

Drugi del članka obsega osnovne značilnosti izseljenstva Hrvatov v Čilu, in sicer smeri selitve in ustanavljanje hrvaških kolonij oziroma priseljenjskih območij, priseljitveno politiko Čila, izseljensko strukturo, pa tudi društva, organizacije, delovanje izseljenskih šol in tudi današnje stanje kolonije Hrvatov v Čilu.

Ključne besede: Hrvati, Dalmacija, Čile, emigracija, imigracija.

Abstract

The paper discusses the migrations of Croatians to Chile. The first part comprises a cultural and historical outline of the migrations of Croatians to Chile, which mainly discusses the emigration territories, the reasons for emigrating from their homeland, the number of emigrants, and the emigration policy.

The second part of the article covers the basic characteristics of the life of Croatians as immigrants in Chile, namely the directions of migration and the establishment of Croatian colonies or immigration zones, Chile's immigration policy, the structure of emigrants, as well as their societies, organisations, the operation of schools for immigrants, and the present state of the colony of Croatians in Chile.

Key words: Croatians, Dalmatia, Chile, emigration, immigration.

Kulturnozgodovinski oris izseljevanja Hrvatov

Prva priseljevanja v Čile

Prvi izseljenci z ozemlja Hrvaške v Južni Ameriki so bili pomorščaki že v 16. stol., in sicer iz dubrovniškega območja, ki so se naseljevali v pristaniških mestih na vzhodni in na zahodni strani celine (Antić, 1987, 9).

Takrat je bila pogosto cilj Hrvatov Kalifornija v Severni Ameriki. Ker še ni bilo Panamskega prekopa, so morale ladje obpluti Južno Ameriko in tako so potovali skozi Magellanov preliv. Ladje so se zasedrale v mnogih čilskih pristaniščih, v katerih se je veliko Hrvatov izkrcalo, ne da bi sploh kdaj prispeli v Kalifornijo, kamor so bili namenjeni. Ravno v teh pristaniških mestih – Punta Arenas, Valparaíso, Antofagasta, Iquique – so se oblikovale prve naselbine Hrvatov (Mataić, 1995, 88).

Od takrat pa do 19. stol. je podatkov o Hrvatih v Južni Ameriki malo. Po naseljevanju avanturistov, misijonarjev, beguncev ali npr. brodolomcev, so se začeli Hrvati množično naseljevati v južnoameriških državah v 19. stol., predvsem v sedemdesetih letih. Lahko bi rekli, da gre za novodobne, moderne izseljence, kajti mnogi med njimi so svoje izseljevanje definirali le kot začasno. Malo je bilo takih, ki so v domačem kraju prodali svoje imetje in so se dokončno, za stalno, odločili zamenjati bivalno okolje. Njihovo izseljevanje je bilo dolgo časa le začasno, tudi njihovi povratki v domovino so bili precej pogosti. Predvsem so bili to sezonski povratki, ki so se časovno prekrili s sezonskimi deli v dalmatinskih vinogradih ali ribarjenjem v Jadranskem morju (Antić, 1991, 8).

Prvi priseljenci naj bi prišli na jug Čila pri Magellanesu že leta 1844. V Južno Ameriko so se naseljevali iz več razlogov – od tipično izseljenskih do znanstveno-verskih. Do 80. let

19. stol. se jih je priselilo malo, nato pa se začne močnejše priseljevanje (Antić, 1987, 9).

Časovno lahko priseljevanje Hrvatov razporedimo v štiri obdobja:

- **1. obdobje: 1864–1878:** malo priseljenih, šele začetki priseljevanj.
- **2. obdobje: 1878–1914:** množično priseljevanje, ki ga prekine prva svetovna vojna. V tem času je prispelo največ Hrvatov.
- **3. obdobje: 1920–1939:** manj številčno priseljevanje, ki ga prekine druga svetovna vojna.
- **4. obdobje: 1946–1956:** zmanjševanje priseljevanj, Čile postane vmesna postaja na poti proti privlačnim območjem Severne Amerike (Borič, 2003).

Emigracijska območja

Že na začetku je treba razložiti pojem Dalmacija, kajti gre za politično teritorialno enoto, ki je nastala v času druge avstrijske uprave po propadu Ilirskih provinc, med letoma 1814 in 1915, torej tudi v času obstoja Avstro-Ogrske (1867–1918). Spadala je pod politično upravo avstrijskega dela monarhije, zato v nadaljevanju članka govorimo o avstrijski politiki in Avstriji, ker tu Ogrska ni imela politične uprave (le Hrvaška in Slavonija). Obsegala je nekdanje mljetske pokrajine – Dalmacijo in Albanijo (Boka Kotorska) in Dubrovniško republiko. Merila je 12.840 km², leta 1857 je imela 415.638 prebivalcev, leta 1910 pa 645.604. Gostota poselitve je bila za pol manjša kot v Avstriji (okrog 51 preb./km²) (Antić, 1991, 11).

Iz Dalmacije naj bi prišlo v vse države Južne Amerike kar 90 odstotkov vseh izseljencev. Večinoma so se izseljevali prebivalci južno od Splita, iz okolice Omiša, Makarske, Dubrovnika in Kotorja (Antić, 1991, 11). Največ pa z Visa, Mljeta, Hvara, Korčule in predvsem z Brača. Prisotnost Bračanov v Čilu je označena kot svetovni migracijski fenomen (Mataić, 1995, 89). V Čile se je izselilo 34,7 odstotka Bračanov. V 19. in 20. stol. je otok zapustilo 8084 prebivalcev (Antić, 1982, 296).

Vzroki izseljevanja

Glavni vzroki množičnega izseljevanja so gospodarski. Dalmacija je bila zelo revna dežela s slabo prometno povezanostjo. Ob obali je vodila stara »poštarska cesta«. Edina vez s celinsko Hrvaško je bila cesta prek Malega Alana (zgrajena leta 1832). Glavna gospodarska panoga je bilo kmetijstvo, vendar zaradi nerodovitnih tal niso pokrili lastnih potreb. Najpomembnejši kulturi

sta bili vinska trta in oljka. Vino je bilo glavni proizvod in z njegovo prodajo so se pokrile ostale potrebe. Splošno razširjena je bila reja drobnice (ok. 800 tisoč ovac, 420 tisoč koz). Industrija se je razvijala zelo počasi. Ukvarjali so se z ladjedelništvom, obrtništvm, kopanjem premoga, s solinarstvom. Več kot 13.000 jih je bilo zaposlenih v ribištvu. Takšna gospodarska struktura se je odražala tudi v strukturi naselij. Večina prebivalstva je živela v vaseh, mest je bilo 14, trgov 44. Največje mesto je bil Split (Antić, 1991, 12).

Popis iz leta 1910 kaže, da je bila v Dalmaciji precej redka poselitev (46 preb./km²), a so bili nekateri deli obale in otoki prenaseljeni, od koder je bilo izseljevanje najmočnejše (Antić, 1987, 11).

Razmere v gospodarskem razvoju Dalmacije se niso popravile niti po narodnem preporodu v 80. letih 19. stol. Za habsburško monarhijo je bila Dalmacija le strateško zanimiva in takšno so jo skušali tudi obdržati. Prodaja vina je bila za prebivalstvo izrednega pomena. V času dobrih letin so se vinorodni kraji razvijali, v času kriz pa je prebivalstvu pogosto grozila lakota. Uspešen razvoj je Dalmacija doživela v 70. letih 19. stol., ko je trtna uš napadla vinograde v Franciji in takrat so veliko dalmatinskega vina izvozili ravno tja. Toda že v 80. letih so si francoski vinogradi opomogli in Francija je začela s carinskimi predpisi ščititi svoje vinsko tržišče. Kljub temu se je dalmatinsko vino še vedno dobro prodajalo v avstro-ogrski monarhiji. Leta 1891 je Avstrija iz političnih razlogov sklenila z Italijo trgovski sporazum, t. i. »vinsko klavzulo«, po katerem so se kakovostna in poceni italijanska vina v monarhiji prodajala brez carinskih omejitev. To je prizadelo dalmatinsko vinogradništvo, ker so slabša dalmatinska vina težko konkurirala kakovostnejšim italijanskim. Dalmacija je iz razvoja padla v krizo. In takrat je bila za vinogradnike edina perspektiva izseljevanje v tujino. Kmalu po uvedbi vinske klavzule je tudi dalmatinske vinograde prizadela trtna uš. Propadli so mnogi vinogradi, njihova obnova je bila dolgotrajna, zato so se številni Dalmatinci odločili za izselitev. Po teh dveh velikih krizah si dalmatinsko vinogradništvo ni nikoli povsem opomoglo. Vinograde so obnavljali z ameriško vinsko trto, vinska klavzula je bila ukinjena leta 1904, sledila je tudi slaba prodaja vina (Antić, 1991, 13).

Mnoge Bračane je v izseljevanje prisililo propadanje pomorstva, ko so braške jadrnice začele izgubljati pomen zaradi konkurence parnikov. Leta 1896 je imel Brač 85 ladij obalne plovbe, leta 1910 pa le še 27 (Antić, 1982, 297).

Dalmacija je bila zelo revna dežela s slabo prometno povezanostjo. Ob obali je vodila stara »poštarska cesta«. Edina vez s celinsko Hrvaško je bila cesta prek Malega Alana.

Mnoge Bračane je v izseljevanje prisililo propadanje pomorstva, ko so braške jadrnice začele izgubljati pomen zaradi konkurence parnikov.

Vinska klavzula je postala politični problem, v Dalmaciji je izzvala protiaustrijsko razpoloženje, saj naj bi bila simbol podrejenosti Dalmacije v odnosu z Avstrijo.

Izseljenski zakon je v Avstro-Ogrski predvideval zaščito izseljencev pred izkoriščanjem v tujini in ohranjanje različnih oblik stikov z domovino in sorodniki.

V sklopu izseljenske politike je treba omeniti tudi avstrijsko diplomatsko-konzularno dejavnost.

Za izseljevanje so obstajali tudi politični vzroki. Vinska klavzula je postala politični problem, v Dalmaciji je izzvala protiaustrijsko razpoloženje, saj naj bi bila simbol podrejenosti Dalmacije v odnosu z Avstrijo (Antić, 1987, 11).

Med političnimi vzroki izseljevanja je treba izpostaviti tudi politiko, ki je nasprotovala narodnim gibanjem v avstro-ogrski monarhiji, zaradi česar je prišlo do narodnega preporoda in so se prebivalci v času narodnih gibanj vseeno izseljevali. Tudi balkanski vojni v letih 1912 in 1913, kasneje pa še prva svetovna vojna, svetovna gospodarska kriza in druga svetovna vojna so mnoge prisilili, da so se izselili v Čile (Mataić, 1995, 85).

Izseljenska politika

Izseljevanje iz Dalmacije je potekalo stihijsko. V Avstro-Ogrski ni obstajala opredeljena izseljenska politika oziroma zakonodaja. Statistike izseljevanja niso vodili. Podatke o izseljevanju najdemo v registrih nekaterih ladijskih družb. To so popisi potnikov tretjega razreda, kajti v 19. stol. je bil to pogost kriterij pri opredeljevanju, kateri potnik se obravnava kot izseljenec. Država namreč ni razmišljala o uvedbi izseljenske zakonodaje, temveč so nekateri zakoni celo koristili izseljevanju oziroma preoblikovanju začasnih migrantov v stalne. V prvi vrsti je bilo to značilno za t. i. »vojaški zakon«, ki je vojaške obveznike obvezoval, da so se vračali domov na orožne vaje. Zato so mnogi med njimi kršili vojaške predpise in bili kaznovani s prepovedjo vrnitve v domovino. Državni vojaški minister pa je 1898 objavil, da bodo oproščeni kazni vsi, ki se bodo osebno obrnili na vojaško ministrstvo.

Izseljenski zakon je v Avstro-Ogrski nastajal počasi, najbolj so si ga želeli v Dalmaciji. Sprejet je bil leta 1913, saj se je pripravljala vojna, državo pa je skrbelo število rekrutov, kajti izseljevali so se mladi ljudje. Izseljevanje namreč ni bilo samo problem Dalmacije, ampak tudi drugih dežel monarhije – Hrvaške, Galicije in Bukovine (Antić, 1991, 18–19).

Zakon je predvideval zaščito izseljencev pred izkoriščanjem v tujini in ohranjanje različnih oblik stikov z domovino in sorodniki. Mlajšim od 16 let je bilo prepovedano izseljevanje. Vendar Hrvati niso bili zadovoljni. Izseljevanje je bilo namreč družbenoekonomski problem, ki ga nista mogli voditi policija in vojska. Predlagali so, da se pod okriljem ministrstva za trgovino ustanovi »izseljeniški odsek«, pri namestništvih vseh pokrajin pa se imenuje referenta za izseljenstvo, a se to ni uresničilo (Antić, 1991, 20).

V sklopu izseljenske politike je treba omeniti tudi avstrijsko diplomatsko-konzularno dejavnost. Avstro-Ogrska je že imela diplomatsko predstavništvo v Čilu. Svoje konzulate je odpirala v mestih, kjer so živeli njeni državljani. Za konzule so bili imenovani opaznejši izseljenci iz skupnosti posamezne avstrijske kolonije. V nekaterih primerih so avstrijsko konzulsko dejavnost opravljali tudi nemški konzuli. Hrvaški izseljenci niso bili zadovoljni z njihovim delom zaradi nepoznavanja hrvaškega jezika in nezainteresiranosti za specifične izseljenske probleme. Kasneje so konzulati zaposlovali pomembnejše hrvaške izseljence, predvsem ladjarje, trgovce in industrialce (Antić, 1991, 21–23).

Osnovne značilnosti hrvaškega izseljenstva v Čilu

Število izseljencev

Število izseljenih Hrvatov v Čilu v tistem času je težko ugotoviti, saj v državi izselitve, v Avstro-Ogrski, niso vodili statistike izseljevanja, v deželi priselitve v Čilu pa je bila statistika priselitve neprimerna. Zato primanjkuje veliko pomembnih podatkov. Do začetka prve svetovne vojne se je z ozemlja Dalmacije izselilo 70 odstotkov prebivalstva, kar naj bi predstavljalo pravi fenomen v Evropi (Hrvati v Čilu, HTV, 2. del).

Šele z »bansko naredbo« št. 6085 z dne 12. decembra 1898 je bilo zaukazano, da je treba poleg osnovne prebivalstvene statistike zbirati podatke o izseljevanju iz banske Hrvaške. V Avstro-Ogrski je tedaj veljalo načelo svobode gibanja in selitev, zato tisti, ki je menjal kraj bivanja ali pa se je odselil, ni bil dolžan o tem obvestiti oblasti niti zaradi statistike.

Nekaj podatkov daje statistika ladijskih družb, ki so vozile hrvaško prebivalstvo iz velikih evropskih pristanišč (Trsta, Hamburga), kjer so bili registrirani po državi emigracije in ne po nacionalnosti (Antić, 1988, 418).

Tudi v državi imigracije niso vodili natančne statistike, saj so priseljence ob priselitvi registrirali po državi emigracije. Pogosto so priseljenci sami zbirali podatke. Politični motivi so lahko bili razlog, da se je število izseljencev umetno povečalo ali zmanjšalo (Antić, 1987, 13).

Leta 1874 naj bi bilo v Punta Arenasu na jugu Čila naseljenih že 200 Hrvatov. Dalmatinsko društvo v Magellanesu leta 1890 zapisalo, da je bilo v krajih Punta Arenas in Magellanes 2000

Hrvatov. Leta 1914 so dosegli število 4000 (Borić, 2003).

Leto	Število	% od tujega prebivalstva	% od vsega prebivalstva
1878	3	1,12	0,25
1885	5	0,6	0,25
1895	359	19,3	6,7
1906	1469	30,7	11
1907	1748	27,2	10,5
1914	2000	27,2	10,5
1920	1693	27,1	5,6
1930	1652	33,2	4,4
1940	1529	4,4	3,1
1950	1037	38,4	1,9
1960	819	32,3	1,1
1970	487	24,0	0,55

Preglednica 1: Gibanje števila slovanskih priseljencev na jugu Čila

(Vir: Martinić, <http://www.studiacroatica.com/libros/>)

Državni popis prebivalstva v Čilu leta 1907 je ugotovil, da je bilo 3813 priseljenih oseb rojenih v Avstro-Ogrski. Analizo popisa je opravil Matej Škarni, tudi sam izseljenec v Čilu, in ugotovil, da je verjetno 90 odstotkov vseh teh priseljenih Hrvatov (Antić, 1988, 418).

V času prve svetovne vojne so bili politični razlogi tisti, ki so zahtevali točnost ugotavljanja števila izseljencev, zato tudi iz tega časa obstaja nekoliko več podatkov. Med izseljenci so ustanovili jugoslovansko gibanje v okviru Jugoslovanske narodne obrambe (v nadaljevanju JNO). Da bi povečali svojo politično težo, so morali pridobiti nove člane, zato se jim je takrat pridružio veliko priseljencev. Vendar je hotel takratni Jugoslovanski odbor v Londonu imeti točno število članov in začeli so urejati statistične podatke. Skupno število vseh izseljencev v Južni Ameriki naj bi se po različnih poročanjih takrat gibalo med 30.000 in 50.000 (Antić, 1991, 9–10).

Drugi viri navajajo manjše število. Med prvo svetovno vojno naj bi jih bilo 4000 do 5000. Časopis Pokret iz Antofagaste je 5. septembra 1915 objavil, da v Čilu živi 4575 Hrvatov. Do te številke so prišli tako, da so izhajali iz predpostavke, da je Hrvatov 90 odstotkov vseh registriranih avstro-ogrskih podanikov v Čilu (Antić, 1987, 15).

Leta 1920 je začelo število hrvaških priseljencev na teritoriju Magellanesa upadati. Vzroki so bili zmanjšanje priseljevanj, preselitve in smrti. V istem času je upadlo število Hrvatov na severu države v Antofagasti in Iquiqueju, kjer so propadle družbe za pridobivanje solitra (nitrata), v katerih je bila zaposlena večina priseljencev. V istem času je v Čile prišlo 4500 novih imigrantov.

Skozi prva tri imigrantska obdobja, vključno s tretjim, ki se je končalo z letom 1939, se je v Čile priselilo okrog 22.000 do 25.000 Hrvatov. 8000 se jih je vrnilo v domovino, takratno Kraljevino Jugoslavijo, 1500 pa se jih je preselilo v Argentino, Bolivijo in Združene države Amerike.

Zaradi izbruha druge svetovne vojne potem ni bilo priseljevanj iz Evrope. Tudi med letoma 1946 in 1956 je bilo število priseljenih Hrvatov zelo majhno, večinoma so to bili begunci iz različnih taborišč po Evropi, ki so v Čilu iskali politično zatočišče. Leta 1956 je bilo vsega skupaj na novo priseljenih 6000 Hrvatov v Čilu in te je hitro zajela asimilacija (Borić, 2003).

Po nekateri drugih podatkih pa naj bi bilo v 50. in 60. letih 20. stol. v Čilu naseljenih okrog 30.000 Jugoslovancev (Pribečević, 1965, 145).

Po podatkih popisov prebivalstva pred okoli desetimi leti je v Čilu živel okoli 140.000 potomcev Hrvatov, največ v Santiagu z okolico (70.000) in v Punta Arenasu (30.000) (Hrvati v Čilu, HTV, 5. del). Po najnovejših podatkih Hrvaške izseljenske matice oziroma čilskega ministrstva za zunanje zadeve živi v Čilu okoli 200.000 Hrvatov in njihovih potomcev, kar je 1,3 odstotka prebivalstva Čila.

Imigrantska politika Čila

V 19. stol. so bile južnoameriške države redko poseljene, zato tudi gospodarsko zaostale in odprte za priseljevanje. Izraziti imigrantski državi sta takrat bili Argentina in Čile, kamor se je izselilo veliko Hrvatov. Vendar je le Argentina imela natančno izdelan in opredeljen imigrantski zakon. Čilski imigrantski zakon ni postavljaj omejitev glede starosti imigrantov. Zahteval je, da so imigranti pismeni, zdravi in sposobni za delo. Ženske in otroci so se lahko priselili le na poziv sorodnikov. V primeru, da se je ženska vseljevala brez takšnega poziva, je morala dostaviti pogodbo o zaposlitvi (Antić, 1991, 39). Priseljene Hrvate je čilska oblast imenovala »Avstrijaki«. Tudi sami sebe so poimenovali tako. Uporabljali so imena, kot so Slaven, Slovinac, Slaveno-Dalmatinec, Dalmatinci, avstrijski podanik (Hrvati v Čilu, HTV, 5. del).

Do začetka prve svetovne vojne se je z ozemlja Dalmacije izselilo 70 odstotkov prebivalstva, kar naj bi predstavljalo pravi fenomen v Evropi.

Skozi prva tri imigrantska obdobja, vključno s tretjim, ki se je končalo z letom 1939, se je v Čile priselilo okrog 22.000 do 25.000 Hrvatov.

Po najnovejših podatkih Hrvške izseljenske matice oziroma čilskega ministristva za zunanje zadeve živi v Čilu okoli 200.000 Hrvatov in njihovih potomcev, kar je 1,3 odstotka prebivalstva Čila.

Starostna, spolna in socialna sestava izseljencev

Za izseljevanje so se odločali pretežno mladi ljudje, vendar so se selile tudi osebe srednjih let, t. i. družinski očetje. Ko so dosegli cilj (povračilo dolgov, nakup zemljišča, hiše ipd.), zaradi katerega so šli v tujino, so se pogosto vrnili v domovino. Tako se je pojavil tudi izraz »začasni izseljenec«. Mladi fantje, ki niso imeli družinskih obveznosti, so prekršili vojaški zakon ter se niso pravočasno javljali na pozive v vojsko, za kar jih je ob vrnitvi v domovino čakala kazen, zato so se odločali ostati za vedno (Antić, 1988, 419–420).

Po podatkih popisa, ki so ga opravili hrvaški izseljenci sami v Punta Arenasu leta 1916, je bilo v tem mestu 1346 izseljencev rojenih v domovini. Od tega jih je bilo le 21 starejših od 60 let, 109 jih je bilo starih od 50 do 60 let, vsi ostali so bili mlajši od 50 let (Antić, 1991, 40).

Med izseljenci so izrazito prevladovali moški, saj so se takrat najlažje odločali za izselitev. Žensk je bilo malo. Priselile so se, ko so moški že oblikovali solidne razmere za preživetje v novem okolju. Prisotnost žensk redko zasledimo v popisih raznih izseljenskih društev, ne omenjajo jih niti v časopisih in v nekaterih drugih institucijah (Antić, 1988, 420).

V starejših kolonijah, v katerih so bili moški bolje preskrbljeni, je bilo tudi več žensk, ki so se priselile pozneje. Nekateri moški niso nikoli dosegli normalne življenjske ravni za preživetje in so za vedno ostali samski. Pogosto so se Hrvati poročali s pripadnicami drugih nacionalnosti.

Izseljenci so se praviloma težje odločali za sklenitev zakonske zveze. Razlogi za to so bili v specifičnosti izseljenskega življenja: pomanjkanje žensk iz domovine, težave v sporazumevanju z ženskami drugih nacionalnosti, težaško delo na začetku priselitve, pozno materialno situiranje zaradi obveznosti do družine v domovini, dolgotrajno kolebanje z odločitvijo, ali ostati ali se vrniti domov v Evropo itn. Podatki za Čile kažejo, da je bil v povprečju komaj vsak drugi polnoletni moški poročen. V izseljenskih zakonih se je rojevalo manj otrok kot v domovini, in sicer samo nekaj več kot dva otroka v družini (Antić, 1988, 420).

Socialni položaj hrvaških izseljencev v Čilu je bil zelo različen. Del njih tudi s težkim delom ni dosegel tistega, zaradi česar so se napotili čez ocean. Komaj so presegli življenjski standard, ki so ga imeli že v domovini. Takšni so v izseljenstvu vztrajali predvsem v upanju, da jim bo čez čas šlo bolje, saj se niso želeli soočiti z družino v domovini in se vrniti zaradi nedoseženih ciljev.

Velik del izseljencev je vendarle uspel z marljivostjo, veliko požrtvovalnostjo in z opravljanjem najtežjih del. Dosegli so opazne rezultate, tudi v primerjavi z domačim prebivalstvom in pripadniki drugih nacionalnosti. Nekateri med njimi so zasedli pomembne položaje v gospodarstvu. Poslovni uspeh pogosto ni vplival na življenjski standard teh ljudi. Živeli so skromno. Dragoceni čas in denar so darovali v narodne namene, kajti ko so videli vse možnosti, ki jih je ponujala nova domovina in za katere so bili doma prikrajšani, je bila večina izseljencev zelo kritična do avstrijske politike v Dalmaciji. Odločili so se sodelovati v vseh akcijah, ki so jih izvajali za emancipacijo hrvaškega naroda v domovini (Antić, 1991, 42–43).

Hrvati so se v Čilu ukvarjali s trgovino in obrtjo, delali so v industriji in kmetijstvu (ovčereja). Večinoma so se vsi ob priselitvi zaposlili pri svojih izseljenih sodržavljanih ali sorodnikih, ki so jih pripeljali zato, da bi se hitro osamosvojili. Prve zasluzke so poslali v domovino kot poplačilo za potne stroške. Z naslednjimi zasluzki so že trgovali. Trgovine so postavili na prometnem območju – blizu rudnikov, nahajališč nitratov ipd. Počasi so se širili, odpirali so podružnice v drugih mestih, sosednjih državah in tudi v Evropi. Kasneje so kapital investirali v industrijo, storitvene dejavnosti in infrastrukturo. Za hitrejši napredek so se združevali. Več velikih kapitalistov je bilo na severu Čila, saj je bilo tam zaradi bogatih nahajališč nitratov in različnih rud gospodarsko središče države. V mestih, kjer so bivali, so razvili storitvene dejavnosti – odpirali so pošte, šole, zdravstvene domove, bolnišnice, lekarne in celo kinematografe (Hrvati v Čilu, HTV, 2. del).

Jug države je bil gospodarsko manj dinamičen, zato je bilo tu manj Hrvatov, ki so se ukvarjali s trgovanjem in raznimi obrtmi. Na Ognjeni zemlji so se najprej ukvarjali z iskanjem zlata, nato pa z ovčerejo (Antić, 1991, 44–46).

Za ta dela ni bila potrebna strokovna izobrazba, zato se izseljenci niso trudili, da bi končali šolo. Večina med njimi se je v Čile priselila starejših od petnajst let. To ne pomeni, da niso cenili znanja, pridobljenega z izobraževanjem. Velik dokaz je šolanje lastnih otrok, saj so vsi izseljenski otroci obiskovali osnovno šolo. Šolani izseljenci so se zaposlovali kot delavci, pogosto tudi v podjetjih svojih rojakov, nekateri so nadaljevali študij v Santiagu in so kasneje zasedli pomembna mesta v gospodarskem, društvenem in kulturnem življenju Čila (Antić, 1988, 422).

Prispevek hrvaških izseljencev k ekonomskemu razvoju Čila je pomemben. Močni Dalmatinci

so bili uporabni delavci in mojstri v različnih dejavnostih. Zaradi delavnosti in zanesljivosti so mnogi napredovali. Sprejeli so nove norme in zakone ter običaje nove domovine in jih tudi spoštovali (Mataić Pavičić, 2003).

Imigrantska območja

Kriterijev, po katerih so se izseljenci naseljevali na določenih ozemljih, je veliko. Ker je bil Čile gospodarsko nerazvit in redko poseljen, so oblasti odprle meje za nove priseljence. Verjetno

je bila tudi takšna precej blaga imigrantska politika vabljava tudi za Hrvate. Z ekonomskega vidika so bila za imigrante zanimiva predvsem nahajališča solitra (nitrata) in bakra na severu Čila in »zlata mrzlica« na jugu. To sta bila glavna razloga, ki sta pritegnila Hrvate. Pred njimi so se že priselili Nemci, Italijani in Francozi, zato so bila dobra zemljišča, primerna za kmetovanje, zasedena, in so jim pripadla geografsko, klimatsko in gospodarsko najslabša zemljišča (Mataić Pavičić, 1992).

Slika 1: Imigrantska območja Hrvatov v Čilu (Vir: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/06/Mapa_administrativo_de_Chile.png; 16. 6. 2015)

**Posebna značilnost
hrvaških izseljencev
v vseh državah
Južne Amerike
do izbruha prve
svetovne vojne
je bila ta, da so
živel v kolonijah,
utemeljenih v
mestih.**

V prvem obdobju imigracije so se naseljevali v najbolj ekstremnih regijah države, na vročem puščavskem severu v puščavi Atacama, na skrajnem jugu pa okrog Magellanesa, v hladnem, vlažnem in vetrovnem podnebju. Te pokrajine so se zelo razlikovale od rodne Dalmacije tako v podnebju kot tudi v reliefu. Na začetku se jih je zelo malo naselilo v srednjem Čilu, vendar so se kasneje začeli grupirati tudi tam (Martinić, 1992, 93).

Posebna značilnost hrvaških izseljencev v vseh državah Južne Amerike do izbruha prve svetovne vojne je bila ta, da so živeli v kolonijah, utemeljenih v mestih. Te so se razlikovale po velikosti. Štele so od nekaj deset do nekaj tisoč izseljencev. Do tega je prišlo zaradi tega, ker so izseljenci prišli iz istih krajev iz Dalmacije, pogosto so bili celo sorodstveno povezani. V krajih, kjer so se Hrvati naselili, niso bili edini priseljenci, zato so se še trdneje povezali, čeprav se je stopnja povezanosti od mesta do mesta precej razlikovala, bila pa je odvisna tudi od časovnega obdobja. Sčasoma je socialno razslojevanje privedlo do popuščanja povezanosti med izseljenci, ko se je premožnejši sloj zaprl in odcepil od večine (Antić, 1991, 33–34).

Hrvati so se najprej naselili na otok Ognjena zemlja na skrajnem jugu Čila. Že v 70. letih 19. stol. pa so se priseljevali v mesti Punta Arenas in Porvenir ob Magellanovem prelivu, kamor jih je pritegnila t. i. »zlata mrzlica«. Največji val hrvaških priseljencev je prišel kasneje v 90. letih 19. stol., ko so se priselili iz Argentine. Porvenir in Punta Arenas sta postala dve izmed največjih hrvaških kolonij v Čilu (Antić, 1987, 14–15).

Na severu Čila so Hrvati prve temelje postavili v provincah Antofagasta in Tarapaca. Ob njihovem prihodu je ta del Čila še pripadal Boliviji, vendar je ravno v tem času med letoma 1879 in 1884 potekala vojna (»solitrna vojna«) za nahajališča solitra med Bolivijo, Čilom in Perujem. Z zmago sta Čilu pripadli obe provinci in s tem je država dobila bogata nahajališča solitra oziroma »caliche«, kakor so jo imenovali Čilenci, in tudi bakra, ki so bila po zalogah med največjimi na svetu (Mataić, 1995, 83).

S proizvodnjo solitra so začeli Britanci in Nemci, nadaljevali pa Hrvati. Bili so odločeni, da bodo z delom zaslužili toliko, da se bodo lahko vrnili v domovino in finančno pomagali svoji družini. V Antofagasti, ki je bila prvo imigrantsko mesto hrvaških priseljencev, se je razvijala industrija solitra in trgovina. Soliter je bil takrat glavni gospodarski proizvod Čila. Ustanovili so t. i. »officine« – tovarne za predelavo solitra, v katerih so se Hrvati množično zaposlovali. Vsaka

tovarna je štela več sto ljudi, kmalu pa so bili lastniki teh obratov tudi nekateri pomembnejši Hrvati. Mesta Arica, Iquique in Antofagasta so bila pomembna pristaniška mesta in trgovinska središča. Predvsem je bila pomembna Antofagasta, ki je bila in je še vedno izvozna luka za Bolivijo. Hrvati pa so se naselili še v Taltalu, Calami in Tocopilli (Antić, 1991, 197).

Po statističnih podatkih iz leta 1927 je bilo od 8,108.998 ton proizvedenega solitra v lastništvu Hrvatov 2,384.055 ton ali 30 odstotkov celotne čilske proizvodnje. Med obema vojnima je zaradi umetne izdelave prišlo do zatona proizvodnje solitra. Takrat so se začele množične migracije v mesta srednjega Čila. Danes so vidni le ostanki železnih in betonskih konstrukcij nekdanjih obratov za proizvodnjo solitra in ruševine delavskih naselij, poleg njih pa zapuščena pokopališča. Obrati z imeni, kot so Hervacka, Slavonia, Brac, Napried, Sloga, Slavia, Dalmacia in Balkan, so nemi pričevalci obdobja, v katerih so hrvaški izseljenci izražali željo po vrnitvi v domovino in ponos, da so bili pripadniki malega naroda, ki je lahko velik in močan v tujem svetu (Mataić, 1995, 87).

Srednji Čile je naravnogeografsko najbolj podoben Dalmaciji, saj ima ta predel podnebje, zelo podobno sredozemskemu. Vendar se je v času množične imigracije sem priselilo malo Hrvatov, razen v Valparaíso, pomembno pristaniško mesto. Na začetku so se večinoma ukvarjali s trgovino, in mesto je postalo poslovni center. Med prvo svetovno vojno je postalo sedež nekaterih hrvaških organizacij in društev. Večji val priseljevanja v Valparaíso se je začel v tretjem obdobju hrvaške imigracije oziroma v času svetovne gospodarske krize, ko so propadli številni obrati za pridobivanje solitra na severu države (Antić, 1991, 235–244).

V Santiagu so se Hrvati začeli priseljevati šele pred prvo svetovno vojno, po letu 1920 se je priseljevanje nadaljevalo, najštevilnejše pa je bilo v 30. letih 20. stol. Potomci prvih priseljencev so se v Santiago v velikem številu zgrinjali tudi po drugi svetovni vojni, tako je glavno mesto danes največja in najnovejša naselbina Hrvatov. Sem so se usmerjali predvsem zaradi iskanja novih zaposlitvenih možnosti, zaradi neugodnih socialnih razmer in ker je bil Santiago v preteklosti edino univerzitetno mesto v državi. Mnogi otroci hrvaških priseljencev so po končanem izobraževanju ostali v Santiagu, za njimi pa so se priselili še njihovi starši. Sprožil se je notranji migracijski val, ki je oslabil toliko, kolikor se je razvila emigracijska regija Čila (Mataić, 1995, 90).

Povezovanje in organiziranost hrvaških izseljencev

Društva

Do začetka prve svetovne vojne so Hrvati v Južni Ameriki ustanovili štirideset društev. Prevladovala so društva za medsebojno pomoč, poleg njih pa še gasilska, kulturna, športna in gospodarska. Ponekod je bila organizacija čvrsta, z natančno določenimi pravili in dolžnostmi članov v statutu društva, nekatera pa so bila slabo organizirana. Nekatera so razpadla takoj po ustanovitvi, druga so se obdržala vse do današnjih dni. Vzroki za razpad so bili od notranjih sporov do izgube članov zaradi selitev v druge kolonije.

Večina društev ni presegla meja naselbine, v kateri so nastala. V nekaterih statutih je bilo celo izrecno zapisano, da so člani lahko le pripadniki posamezne kolonije. To je povzročilo slabo medsebojno povezanost izseljencev zunaj svojega okolja. Šele pred prvo svetovno vojno, leta 1913, je med njimi dozorela zavest o skupni organizaciji hrvaških izseljencev v Južni Ameriki, ko so poskušali ustanoviti Hrvaško zvezo, ki pa je ostala le v načrtu. Bolj uspešni so bili v času prve svetovne vojne, ko jim je uspelo ustanoviti Jugoslovansko narodno obrambo. To je bilo jugoslovansko izseljensko gibanje, kateremu so se pridružili tudi izseljeni Hrvati v Čilu.

Glavni vzroki, zaradi katerih so hrvaški izseljenci ustanavljali društva, so bili: nezainteresiranost države izselitve (Avstro-Ogrske) za posebne probleme izseljencev, karakteristična prostorska razprostranjenost izseljencev, organiziranje izseljencev drugih narodnosti, tradicija povezovanja v domovini, spodbude nekaterih društev za organiziranje iz domovine.

Izseljenski organiziranosti je pomagalo tudi dejstvo, da so bili izseljenci razporejeni v relativno majhnem številu naselij. Zaradi tega in zaradi karakterističnega načina priseljevanja so bili zelo dobro povezani. Poleg tega so jih povezovali tudi podobni interesi ter interesi, ki so jih morali zaščititi pred domačim prebivalstvom in drugimi izseljenskimi skupinami. Procesi organiziranja imigrantov drugih nacionalnosti so pospešili procese pri Hrvatih. Hrvati so prihajali v Južno Ameriko ravno v času narodnega preporoda v Dalmaciji. Pomembno vlogo so takrat imele hrvaške čitalnice, ki so bile ustanovljene v vseh večjih dalmatinskih naseljih. Poleg tega so ustanavljali druga društva in institucije nacionalnega značaja in se organizirali v okviru katoliške cerkve. Torej so bile izseljencem znane oblike povezovanja in

imeli so izkušnje. Skoraj vsa društva so nastala samostojno, šele v času pred prvo svetovno vojno so prišle pobude iz domovine.

Čeprav je bilo v statutih zapisano, da je ukvarjanje s politiko strogo prepovedano, so bila društva politizirana. Politizacija je bila neizbežna, ker je že samo ime društva bilo politično vprašanje. Skoraj vsa društva, razen tistih z nekoliko avstro-ogrskim imenom, so bila ostra z obsodbo avstro-ogrske politike v domovini (Antić, 1991, 48–49).

Najpomembnejša in najbolj trajna zasluga izseljenskih organizacij je predvsem ta, da so upočasnile proces asimilacije hrvaških priseljencev (Antić, 1988, 425).

Danes v Čilu obstajajo folklorna društva s hrvaškim imenom, katerih člani ne samo, da ne razumejo hrvaškega jezika, ampak niso niti hrvaškega etničnega porekla, a ohranjajo hrvaško narodno izročilo. To je dokaz, da je hrvaštvo zelo ukoreninjeno v čilski skupnosti, čeprav se sami tega ne zavedajo (Mataić Pavičić, 1992). Tako je na primer ponarodela dalmatinska pesem Tamo daleko, ki so jo celo prevedli v španski jezik, zgovoren dokaz, da je prišlo do popolne asimilacije (Antić, 2002, 1.–5. del).

Izseljensko šolstvo

Stopnja pismenosti in izobrazbe med hrvaškimi izseljenci je bila ob njihovem prihodu v Čile zelo nizka. Imigrantski zakon je takrat dovoljeval vselitev samo pismenim osebam. Ne glede na zakon so ob popisu prebivalstva v Punta Arenasu našli kar 203 nepismene osebe, podobno je bilo tudi v drugih mestih, torej imigrantski zakoni niso bili strogo spoštovani (Antić, 1987, 24).

V izseljenstvo so hrvaški izseljenci prihajali po končanem osnovnošolskem izobraževanju. Malo so se trudili, da bi se strokovno izpopolnjevali oziroma poklicno izšolali. Poleg tega so se naseljevali v takšnih krajih, kjer je primanjkovalo tehnične opreme za delo, ki so ga opravljali, kar pa ni bil razlog, da ne bi napredovali v znanju in učenju spretnosti, potrebnih za opravljanje različnih del. Kvalificirane delovne sile je bilo zelo malo. Pomanjkanje strokovnega kadra je prišlo do izraza v kulturnem in društvenem delovanju izseljencev. Najbolj se je to odražalo v novinarstvu, ko so začeli izhajati časopisi hrvaških izseljencev. Kljub pomanjkljivi izobrazbi so bili hrvaški izseljenci precej cenjeni. To se je izražalo pri njihovem odnosu do šolanja lastnih otrok. Velika večina se je zavzemala, da bi njihovi otroci končali šole, saj so menili, da bodo s tem imeli več možnosti za napredovanje v družbi. Osnovnošolsko izobraževanje v Čilu

Najpomembnejša in najbolj trajna zasluga izseljenskih organizacij je predvsem ta, da so upočasnile proces asimilacije hrvaških priseljencev.

Poleg vseh prednosti, ki jih je prinašalo izobraževanje, je v sebi skrivalo tudi nevarnost asimilacije. Šolstvo je omogočalo lažjo integraciju v čilsko skupnost, kar je bila želja vsakega učenca, in hkrati se je odvijalo močno raznarodovanje otrok.

ni bilo obvezno, a so ga mnogi otroci dokončali. To je bila podlaga za nadaljnje izobraževanje. Po podatkih je leta 1913 v Punta Arenasu obiskovalo različne šole 518 otrok hrvaških izseljencev (Antić, 1987, 24).

Poleg vseh prednosti, ki jih je prinašalo izobraževanje, je v sebi skrivalo tudi nevarnost asimilacije. Šolstvo je omogočalo lažjo integraciju v čilsko skupnost, kar je bila želja vsakega učenca, in hkrati se je odvijalo močno raznarodovanje otrok. V nevarnosti je bil predvsem hrvaški jezik kot materni jezik, ki so ga uporabljali samo doma. Z namenom, da bi zaustavili asimilacijo, so mnogi starši videli rešitev v ustanavljanju ljudskih šol v maternem jeziku. Ta potreba se je izkazala predvsem v času močnih političnih dogajanj med prvo svetovno vojno. Takrat so ne glede na vse materialne in kadrovske težave odprli ljudski šoli s hrvaškim učnim jezikom v Antofagasti in Punta Arenasu (Antić, 1987, 25).

Antofagasta je bila leta 1915 eno večjih hrvaških izseljenskih mest, saj je tam živelo 1200 Hrvatov. Tu je bil tudi sedežčasne uprave JNO, ki je dala pobudo za ustanovitev šole. Ta je začela delovati leta 1916 kot ljudska šola JNO. Vpisanih je bilo 35 učencev. To je bila dveletna šola, v njenem sklopu je deloval tudi otroški vrtec. V njem in v prvem razredu šole je potekal pouk v hrvaškem jeziku po programu šol iz domovine.

V drugem razredu je potekal pouk v španskem jeziku s čilskim učnim programom z eno do dvema šolskima urama jugoslovanskega branja, pisanja, zgodovine in geografije na dan. Leta 1917 je šolo obiskovalo 110 učencev. Po podatkih popisov je bilo leta 1920 v Antofagasti okoli 250 otrok hrvaških izseljencev v starostni skupini od 4 do 9 let, šolo pa je obiskovalo 83 otrok. Interes za obiskovanje šole je začel upadati, starši so pošiljali otroke v čilske šole, kar je bilo zaskrbljujoče, saj se je pospešil proces asimilacije. Namen šole je bil ohranjanje maternega jezika in zaustaviti raznarodovanje med otroki. Zaprli so jo leta 1924.

Druga pomembna šola hrvaških izseljencev v Čilu je bila ustanovljena v Punta Arenasu leta 1917. Takrat je tam živelo 2500 hrvaških izseljencev. Obstoje šole je bil zelo kratek, saj so jo zaprli po smrti edinega učitelja leta 1918. Leta 1922 so poskušali nadaljevati njegovo delo salezijanci s tečajem hrvaškega jezika. V Punta Arenasu je bila takrat najštevilčnejša hrvaška kolonija v Čilu, vendar z zaprtjem šole ni zamrla ideja o lastnem šolstvu (Antić, 1987, 335–342).

Leta 1957 je bila v Punta Arenasu ponovno ustanovljena jugoslovanska osnovna šola (Pribičević, 1965, 145–146).

Ustanavljanje hrvaških šol v Čilu govori o skrbi hrvaških izseljencev za ohranitev hrvaškega

Slika 2: Domovina, glasilo hrvaških izseljencev v Punta Arenasu iz leta 1914. Časopis je izhajal v letih med 1908 in 1910 ter med 1913 in 1916 v hrvaškem jeziku. (Vir: Antić, Naše iseljeničtvo ..., 1987, str. 36)

jezika in s tem za omejitev asimilacije druge generacije. Relevantnih podatkov o tem, koliko jim je v resnici uspelo, nimamo. Dejstvo pa je, da se šole niso dolgo obdržale, majhno število učencev pa pove, da je ustanavljanje takih šol preseglo materialne zmožnosti izseljencev in interes, ki je obstajal za šole (Antić, 1987, 26).

Pouk v hrvaščini danes poteka za okoli 120 učencev, ki so potomci tretje generacije, in se odvija v Punta Arenasu v Escuela Republica de Croacia, Escuela Miguel de Cervantes, Colegio Cruz del Sur in Clubu Croatia. Pouk je v pristojnosti Ministrstva znanosti, izobraževanja in športa Republike Hrvaške.

Založništvo in mediji

Trenutno v Čilu ne obstaja tiskani medij v hrvaškem jeziku. Nekatera društva potomcev hrvaških izseljencev v večjih mestih (Punta Arenas, Antofagasta, Iquique) občasno objavljajo glasila in brošure v španskem jeziku, ki govorijo o delovanju njihovih društev in splošno o hrvaških temah. V Punta Arenasu izhaja časopis Male novine v španskem jeziku, ki občasno objavlja prispevke tudi v hrvaškem jeziku. V tem mestu na radiu predvajajo dve radijski oddaji s hrvaškimi temami in s hrvaško glasbo.

Sklep

Hrvati so se v Čile začeli priseljevati proti koncu 19. stol., največ priseljencev pa je prišlo v letih 1878 do 1914. To so bili Dalmatinci z območja med Splitom in Dubrovnikom ter z otokov, predvsem z Brača, ki so jih od doma pognale slabe ekonomske razmere in avstrijska politika.

Po najnovejših podatkih Hrvaške izseljenske matice oziroma čilskega Ministrstva za zunanje zadeve živi v Čilu okoli 200.000 Hrvatov in njihovih potomcev, kar je 1,3 odstotka prebivalstva Čila. Gre za tretjo, četrto, celo peto generacijo potomcev hrvaških izseljencev. Hrvati s čilskim državljanstvom imajo enake pravice in dolžnosti oz. so enakopravni državljani Čila. Svoje predstavnike imajo v izvršilni, zakonodajni in sodni oblasti, v kulturi, izobraževanju, umetnosti, v verskih skupnostih in med podjetniki. Delujoča so številna hrvaška društva v Santiagu (Estado Croata), v Punta Arenasu (Club Croata), v Antofagasti (Sociedad Croata de Socorros Mutuos) in v Iquiqueju (Club Croata).

Glavno mesto Santiago je novejša naselbina Hrvatov, mnogo ulic in trgov nosi hrvaška imena. Hrvaško pa jih govori le še 200 do 1000.

Četudi so bili časovno in prostorsko oddaljeni od svoje domovine Hrvaške, so skozi dolga leta ohranili zavest o svojem izvoru in pripadnost hrvaškemu narodu. Ne glede na to, da so odhajali v Čile v upanju, da se bodo nekoč vrnili v domovino, so mnogi ostali tam za vedno.

Viri in literatura

1. Antić, L., 1991, *Hrvati u Južnoj Americi do godine 1914*. Zagreb, Inštitut za migracije i narodnosti, 370 str.
2. Antić, L., 1982, Iseljenici otoka Brača. *Migracije*, 11, 6-7, str. 296-298.
3. Antić, L., 1987, *Naše iseljeničtvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918*. Zagreb, Školska knjiga, 222 str.
4. Antić, L., 1988, Osnovne značajke hrvatskog iseljeničtva u španjolskoj Južnoj Americi do prvog svjetskog rata. *Migracijske teme*, 4, 4, str. 413-437.
5. Antić, L., 1981, O stanju našeg iseljeničtva u Južnoj Americi za vrijeme prvog svjetskog rata. *Migracije*, 10, 4, str. 178-185.
6. Antić, L., 1987, Počeci jugoslavenskog školstva u Čileu. *Migracijske teme*, 3, 3-4, str. 335-343.
7. Borić, I., *Croatian emigration to Chile*. <http://www.studiacroatica.com/libros> (citirano 8. 12. 2003).
8. Martinić, M., 1992, La imigracion Croata en el sur de Chile; un caso peculiar de creatividad social y cultural. *Susret svjetova, Hrvati i Amerike*. Zagreb, Inštitut za razvoj i međunarodne odnose, str. 93-98.
9. Martinić, M. The precursors. <http://www.studiacroatica.com/libros> (8. 12. 2003).
10. Mataić Pavičić, D. *Hrvati u Čilu*. <http://www.croatas-chile.ims.hr/hr/htm> (8. 12. 2003).
11. Mataić Pavičić, D., 1992, La prensa de los inmigrantes Croatas en Chile. *Susret svjetova, Hrvati i Amerike*. Zagreb, Inštitut za razvoj i međunarodne odnose, str. 99-98.
12. Mataić Pavičić, D., 1995, Tamo, gdje završava Zemlja. *XLI, 1*, str. 83-91.
13. Perić, M., *Hrvati u Čileu*. Zagreb (osebni vir, februar 2004).
14. Pribičević, N., 1965, Čile. Beograd., Institut za međunarodnu politiku i privredu, 150 str.
15. *Hrvati u Čilu, mit i stvarnost*. HTV, 2002 (september 2003).
16. <http://croataschile.cjb.net/> (8. 12. 2003).
17. http://www.zarez.hr/68/z_tema.htm (8. 12. 2003).
18. <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-cileu/22> (13. 6. 2015).
19. http://croexpress.eu/vijest_mobile.php?vijest=3666 (13. 6. 2015).

**Po najnovijih
podatkih Hrvaške
izseljenske matice
oziroma čilskega
Ministrstva za
zunanje zadeve
živi v Čilu okoli
200.000 Hrvatov in
njihovih potomcev,
kar je 1,3 odstotka
prebivalstva Čila.**